

Fantastická symfonie Hectora Berlioze

Fantastická symfonie, opus 14

Správné označení a skutečný název díla je **Epizoda ze života umělce o pěti částech** [*An Episode in the Life of an Artist, in Five Parts* (*Épisode de la vie d'un Artiste ... en cinq parties*), opus 14. Název Fantastická symfonie, který se dnes používá, je jen podtitul! Fantastická symfonie [*Symphonie Fantastique* (*Fantastic Symphony*)] je programová symfonie, kterou napsal francouzský skladatel v roce 1830. Je to jedno z nejdůležitějších a reprezentativních děl raného romantismu, které je stále velmi oblíbené u koncertního publika po celém světě a stejně tak i často nahráváno nejrůznějšími koncertními tělesy a dirigenty. První představení se konalo na Pařížské konzervatoři [*Paris Conservatoire*] 5. prosince 1830. Dílo bylo opakovaně revidováno mezi lety 1831 a 1845.

V roce 1831 Berlioz napsal méně známé pokračování Fantastické symfonie pro vyprávěče a orchestr, které nazval *Lelio*. Franz Liszt, který byl Berliozovým přítelem, provedl klavírní transkripci Fantastické symfonie v roce 1833.

Geneze díla

Berlioz zkomponoval Fantastickou symfonii jako obraz neopětované lásky k irské herečce Harriet Constance Smithson (1800 – 1854). Symfonie se stala prostředkem jak se s danou situací vypořádal.

Dne 11. září 1827 Berlioz navštívil představení Hamleta v Pařížském divadle *Odéon*, ve kterém irská shakespearovská herečka Harriet Smithson hrála roli Ofélie. Berlioz byl ohromen její krásou a charismatickým vystupováním na pódiu a zoufale se do ní zamiloval. Poslal jí mnoho milostných dopisů, které zůstaly nezodpovězeny. Jeho láska nebyla opětována a Berlioz se kvůli tomu velmi trápil a byl až zoufalý. S tímto emocionální otřesem se Berlioz pokouší vyrovnat komponováním. Prostředkem se mu stala Fantastická symfonie, v níž hlavní hrdina (což je špatně maskovaná presentace samotného Berlioze) pravděpodobně přežije velkou dávkou narkotika. Jiný výklad Fantastické symfonie je, že popisuje sny odmítnutého milence (Berlioz), případně pokus o sebevraždu předávkováním opiem.

Tato práce je milníkem označujícím počátek romantické éry v hudbě. Jeho kreativita byla vyzařována především láskou k velké literatuře a neuhasitelnou vášní pro ženský ideál a v nejlepších z jeho děl tyto prvky vedly k vytvoření hudby okouzující krásy.

Fantastická symfonie byla poprvé provedena na Pařížské konzervatoři dne 5. prosince 1830. Této premiéry se Harriet nezúčastnila. Když nakonec symfonii v roce 1832 slyšela, uvědomila si, že byla impulsem ke složení tohoto díla. Berlioz a Harriet se po letech nakonec setkali a byli oddáni dne 3. října 1833 na Britském velvyslanectví v Paříži. Jejich manželství však nebylo šťastné a nakonec se rozešli. Oba byli příliš temperamentní, Berlioz nespoutaný až výbušný, Harriet nakonec kvůli vlastnímu uměleckému „nedocenění“ podlela alkoholu.

Rámec díla

Symfonie je částí programové hudby, která vypráví příběh umělce obdařeného živou představivostí, který se v hlubinách zoufalství kvůli beznadějně lásce otráví opiem.

Fantastická symfonie je označována jako „opera beze slov“ a sám Berlioz opatřil každou větu vlastními poznámkami, které byly dostupné před vlastním koncertním provedením symfonie tak, aby posluchači „ději“ rozuměli.

I přesto, že Fantastickou symfonii složil Berlioz ve svých 27 letech, je toto dílo velice náročné na provedení, hlavně co se týče kvality nástrojů, velikosti orchestru a schopnosti interpretace napsaného. Sám Berlioz měl veliké problémy s výběrem hudebníků i složením celého orchestru tak, aby interpretace odpovídala jeho představám. Symfonie se vyznačuje obrovskou dynamikou, která je prubířským kamenem při interpretaci tohoto díla. Mezi kvalitou provedení tohoto díla jednotlivými koncertními tělesy jsou propastné rozdíly (z pohledu posluchače). Osobně považuji za jedny z nejlepších provedení Charlese Müncha s Boston Symphony Orchestra z roku 1962 (vydané RCA Victor) a sira Eugena Goosense s London Symphony Orchestra z roku 1959 (Jde o originální třístopou nahrávku firmy Everest na 35 mm film, vydáno v září 1959 jako SDBR 3037. Remastering a digitalizace ve studiích Classics Records v roce 2006).

Fantastická symfonie má pět vět, na rozdíl od vět čtyř, které byly standardní u symfonií té doby:

1. Snění – vášně, Rêveries – Passions, Daydreams – Passions
2. Ples, Un bal, A ball
3. Venkovská scéna, Scène aux champs, Scene in the Country
4. Pochod na popraviště, Marche au supplice, March to the Scaffold
5. Sen o sabbatu čarodějnic, Songe d'une nuit de sabbat, Dream of a Witches' Sabbath

Věta první: „Rêveries – Passions“, Snění – vášně

Berlioz ve vlastních programových poznámkách z roku 1845 píše:

Autor si představuje, že mladý živý hudebník, postižený nemocí ducha, který slavný spisovatel nazval „vlnou vášní“ [wave of passions [la vague des passions], uvidí poprvé ženu, která splňuje ideál ženské krásy, o které ve své představivosti snil a zoufale se do ní zamiluje. Milovaný obraz se nikdy nepresentuje v umělcově mysli aniž by byl současně spojen s hudební myšlenkou [idée fixe], ve které je prezentovaná vášně, šlechetnost a zároveň plachost ve vztahu k objektu jeho lásky.

Druhá věta: „Un bal“, Ples

Opět z Berliozových programových poznámek:

Tento umělec se ocitá v nejrůznějších životních situacích, ve vřavě slavnostního večírku, v klidném rozjímání o krásách přírody, ale všude, ať už ve městě nebo na venkově, jej stále pronásleduje milovaný obraz, který ho dovádí k šílenství.

Třetí věta: „Scene aux Champs“, Scéna na venkově

Z programových poznámek Berlioze:

Jednoho večera v přírodě slyší vzdálený dialog dvou pastýřů, jejich „ranz des vaches“¹¹. Tento pastorální duet, nálada, jemné šumění stromů ve větru, některé známky naděje, které si nedávno představoval, všechny navrátily do jeho srdce nezvyklý pocit klidu a daly jeho myšlenkám šťastnější obsah. Trápí se ve své osamělosti a doufá, že již brzy bude tato milá jeho ... Ale co když ho zradí! ... Tak se mísí strach s nadějí a myšlenky na štěstí jsou rušeny

temnou předtuchou ... Na konci jeden z pastýřů obnoví svůj „ranz des vaches“, ten druhý již neodpovídá. Vzdálený zvuk hromu ... samoty ... ticho ...

¹¹ **Ranz des Vaches** nebo **Kuhreihen** je jednoduchá melodie tradičně hraná na lesní roh pastevci ve Švýcarských Alpách, kterou řídili pohyb dobytka při pastvě.

Čtvrtá věta: „Marche au suplice“, Pochod na popraviště
Z programových poznámek Berlioze:

Jsa přesvědčen o tom, že jeho láska je nedoceněná, se umělec sám otráví opiem. Dávka narkotika je však příliš slabá nato, aby způsobila smrt, vrhá ho ale do hlubokého spánku provázeného podivnými sny. Zdá se mu, že zabil svoji milovanou, že je odsouzen, veden na popraviště a že je svědkem vlastní popravky. Pláče za odpuštění pod vlivem omamných látek. Chce se schovat, ale nemůže, tak jako divák sleduje jak umírá. Průvod za zvuku pochodu je někdy pochmurný a divoký, někdy zase zářivý a slavnostní, v němž tupý zvuk těžkých kroků následuje bez přechodu k nejhlasitějším výbuchům. Na konci pochodu se opět objevuje idée fixe jako poslední myšlenka na lásku, následně přerušená fatální ranou, kdy jeho hlava padá dolů po schodech.

Věta pátá: „Songe d'une nuit de Sabat“, Sny o sabbathu čarodějnic

Z Berliozových programových poznámek:

Umělec vidí sám sebe na sabbatu čarodějnic, ve středu odporné skupiny stínů, čarodějů a monster, které se setkávají na jeho pohřbu. Podivné zvuky, vzdechy, výbuchy smíchu, vzdálené výkřiky, na které odpovídají další výkřiky. Milovaná melodie (idée fixe) se objeví ještě jednou, ale nyní ztratila svůj ušlechtilý a stydlivý charakter, najednou není nic víc než vulgární taneční melodie, triviální a groteskní: je to ona, jeho milovaná, kdo přichází na sabbath ... Řev potěšení na její příchod ... Ona se připojí k d'ábelským orgiím ... Zní umíráček, parodie na Dies irae, tanec čarodějnic. Tanec čarodějnic v kombinaci s Dies irae.

Pozadí vzniku symfonie

Leonard Bernstein popsal symfonii jako první hudební expedici do *psychedelie*, protože líčené halucinace a sny naznačují, že Berlioz minimálně část tohoto díla složil pod vlivem opia. Na se mohou zájemci vydat s Berliozem „na výlet“, kterým je Leonard Bernstein provede.

Je i mnoho autorů, včetně lékařů, kteří se na základě zjištěných fakt domnívají, že Berlioz byl uživatelem opia a možná na něm byl i závislý.

... Berlioz užil opium, aby ulevil mučivé bolesti zubů, ale nejsou žádné známky toho, že by opakovaně užil opium, aby byl intoxikovaný [(jak to učinil např. anglický esejist Thomas De Quincey (1785 – 1859)]. To byl tedy důvod k jeho nadužívání opia [Wolf, 2005].

... Základní téma Fantastická symfonie je nutkavé (obsedantní) chování kvůli nenaplněné lásce. Symfonie odráží Berliozův hysterický charakter se záchvaty šílenství, jak odhaluje jeho dramatické chování při dirigování symfonii.

... Bylo zřejmé, že Berlioz byl závislý na opiu, což je žlutá až tmavě hnědá, návyková omamná látka připravená ze šťávy nezralých semen tobolky *opiového máku*. Obsahuje alkaloidy jako je morfin, kodein, papaverin a je používána jako opojný nápoj. Lékařsky se používá k úlevě od bolesti a k navození spánku. Je to uklidňující prostředek a má otupující efekt. Na rozdíl od alkoholu bylo opium běžně dostupná látka v 19. století, užívaná zejména básníky pro stimulaci tvůrčích schopností a pro úlevu od stresu. Předávkování opiem může způsobit smrt v důsledku selhání dýchání. Mezi příznaky, které bezprostředně nevedou ke smrti patří neklid, agitovanost a křeče. [Dreisbach, 1983].

... Berlioz dále pokračoval v kreativním a produktivním skládání Harolda v Itálii (*Harold in Italy*), Requiem, Romeo a Julie (*Roméo a Juliet*), Ztracení Fausta (*The Damnation of Faust*), Te Deum, Dětství Kristovo (*Enfance du Christ*), a oper Benvenuto Cellini, *Les Troyans* (Trójané) a *Béatrice et Bénédict*. Složil také mnoho děl pro sbory a písní. Jeho finanční situace jako dirigenta nebyla dobrá, a proto byl nucen vrátit se k psaní hudební kritiky. Byl považován za nejlepšího hudebního kritika své doby. V pozdějších letech se také vrátil k dirigování. Během dalších několika let byl sklíčený a nešťastný a v roce 1869 zemřel. Opium jistě ovlivnilo kreativitu a produktivitu Berliozovy hudební kariéry, zejména v jeho Fantastické symfonii. V posledních několika letech svého života nebyl šťastný. Jeho produktivní roky byly pryč, byl nemocný, sám a jeho druhé manželství selhalo. [Schonberg, 1981].

Ať už je skutečnost jakákoliv, nic uvedené skutečnosti neubírají na faktu, že Berlioz byl (a dle mého názoru stále je) nepřehlédnutelným (a to v nejširším slova smyslu) skladatelem, který po sobě zanechal významná díla, která jsou stabilním repertoárem mnoha koncertních mistrů a orchestrů. Spolu s Lisztem a Wagnerem tvoří pilíř hudebního novoromantismu.

Jeden z mnoha zdrojů:

The Effects of Diseases, Drugs, and Chemicals on the Creativity and Productivity of Famous Sculptors, Classic Painters, Classic Music Composers, and Authors, Paul L. Wolf, MD, Arch Pathol Lab Med – Vol 129, November 2005.